

Paul Revis:

Biografie van C.G. Jung

Carl Gustav Jung wordt op 26 juli 1875 geboren in Kesswil, in het kanton Thurgau, aan het Bodenmeer. Een half jaar later krijgt zijn vader, die predikant is, een aanstelling in het dorpje Laufen bij de waterval van Schaffhausen. In 1879 volgt een tweede verhuizing naar Klein-Hüningen bij Bazel. Jung heeft een sterk introverte aanleg. De omstandigheden waaronder hij opgroeit, hebben daar ongetwijfeld toe bijgedragen. Doordat pas in 1884 zijn zus Gertrud geboren wordt, groeit hij aanvankelijk op als enig kind. Daar komt bij dat hij zich door het ongelukkige huwelijk van zijn ouders in zichzelf terugtrekt. Jungs ouders doen hun uiterste best een vroom leven te leiden, maar deze krampachtigheid leidt maar al te vaak tot scènes.

Jungs vader is dominee, maar staat met tegenzin op de kansel. Hij worstelt wanhopig om zijn geloof en vult zijn ambt liever in met maatschappelijk werk. Jung merkt op dat hij heel veel goed deed en typerend laat hij daar op volgen: “ – te veel. Dientengevolge was hij gewoonlijk in een slecht humeur en chronisch geprikkeld.” Later, als jongeman, heeft Jung veel heftige theologische discussies met zijn vader, die steeds onbevredigend eindigen. Men heeft, vanwege deze discussies, vaak gemeend dat Jung een vadercomplex had, maar dat heeft hij altijd tegengesproken. Achter geprikkeldheid en onmacht steekt een zachtmoedige vader, die zijn zoon zoveel mogelijk vrijheid geeft.

Anders ligt het met de moeder. Ofschoon Jung haar beschrijft als een zeer gezellige vrouw met een grote animale warmte en veel gevoel voor humor, meent hij toch een moedercomplex bij zichzelf te constateren. Dat komt door haar instinctieve uitspraken, die de zoon keer op keer van zijn stuk brengen. Deze uitspraken zijn ontdaan van ieder rationeel argument, maar slaan steeds de spijker op de kop. Zij komen voort uit een paranormale gevoeligheid, die in haar familie geen uitzondering is. Door deze eigenschap is voor Jung zijn moeder in een waas van geheimzinnigheid gehuld, die ‘s nachts soms griezelige proporties aanneemt. Zo vertelt Jung in zijn jeugdherinneringen dat zijn ouders in twee aparte kamers sliepen. Hij sliep in die van zijn vader. Op een nacht zag hij uit de deur van zijn moeders kamer een vage, lichtgevende gedaante te voorschijn komen, waarvan het hoofd, los van de hals, in de lucht vooruit zweefde als een kleine maan. Meteen ontstond een nieuw hoofd, dat zich eveneens losmaakte. Dit proces herhaalde zich zes of zeven maal.

Vanuit Klein-Hüningen bezoekt Jung het gymnasium in Bazel. Natuur- en geesteswetenschappen strijden bij hem om de voorrang. Op het eerste gebied geldt zijn interesse vooral zoölogie, geologie en paleontologie, op het tweede archeologie en vergelijkende godsdienstgeschiedenis. Hij wordt sterk aangetrokken door de natuurwetenschappen omdat deze op concrete feiten gebaseerd zijn, en tot de geesteswetenschappen omdat deze, zoals hun naam ook zegt, zich met het geestelijke aspect van de zaak bezig houden. Op het eerste gebied mist hij echter de factor van de zin, op het tweede gebied de empirie. De wiskunde kan hij hierbij niet plaatsen. Is het getal gevonden of uitgevonden, met andere woorden: is de wiskunde een empirische of een speculatieve wetenschap? Dit blijft voor hem een levenslang probleem.

Het spreekt vanzelf dat Jung met zijn tegenstrijdige belangstelling maar moeilijk een beroep kan kiezen. De keuze voor de medicijnen is in feite een compromis, dat hem niet helemaal bevredigt. Zijn eigenlijke levensroeping vindt hij pas als hij, vlak voor zijn artsexamen, het Lehrbuch der Psychiatrie van Von Krafft-Ebing openslaat. Daarin noemt de auteur psychosen “ziekten der persoonlijkheid”. Zijn reactie daarop herinnert Jung zich als volgt: “Toen overviel mij plotseling een hevige hartklopping. Ik moest opstaan en diep ademhalen. Een sterke opwinding maakte zich van mij meester, want als in een bliksemflits werd het mij duidelijk, dat er voor mij geen ander doel kon bestaan dan de psychiatrie. Daar alleen konden de beide stromen van mijn belangstelling samenvloeien en een gezamenlijke bedding vormen. Daar was het gemeenschappelijke ervaringsterrein van biologische en geestelijke feiten, dat ik overal gezocht en nergens gevonden had. Hier was eindelijk de plaats, waar natuur en geest elkaar ontmoetten.” Zijn besluit om zich te specialiseren in de psychiatrie staat vast, eind 1900 wordt hij assistent-arts aan de Burghölzli-kliniek in Zürich.

In het Burghölzli leert Jung het vak van psychiater door en door. Hij onderwerpt zich aan een strenge discipline. Eugen Bleuler, de directeur, eist van zijn medewerkers dat ze intern wonen en geen alcohol gebruiken. “Het was”, schrijft Jung later in zijn herinneringen, “het intreden in een werelds klooster.” De psychiatrie was toen wel de meest verwaarloosde tak in de medische wetenschap. Krankzinnigheid was iets waar men geen raad mee wist en men beperkte zich tot diagnose en symptoombestrijding. Die beperking betekende hard werken in een, zoals Jung het uitdrukt, “onafzienbare woestijn van routine”. Langzamerhand komt hij tot de ontdekking dat genezing niet mogelijk is als men achter de berg van diagnoses geen contact weet te leggen met de persoon van de patiënt. Deze ontdekking laat zien hoe nauwkeurig Jungs beroepskeuze op zijn aanleg is afgestemd. De diagnoses moeten met natuurwetenschappelijke nauwgezetheid worden vastgesteld, maar men begint er niets mee als daar

geen zingevende factor aan wordt toegevoegd. Die zingevende factor moet gezocht worden in de levensgeschiedenis van de patiënt. In 1902 promoveert Jung op een parapsychologisch onderwerp: Zur Psychologie und Pathologie sogenannter occulter Phänomene. Als empirisch materiaal dienen seances, waarbij een nichtje van moederskant als medium optreedt.

In 1903 trouwt Jung met Emma Rauschenbach. Uit het huwelijk worden vier meisjes en één jongen geboren: Agathe (1904), Gret (1906), Franz (1908), Marianne (1910) en Helene (1914).

Zijn eerste huwelijksjaren woont Jung nog steeds in het Burghölzli. Pas in 1909 betreft hij zijn pas gebouwd huis in Küsnacht aan het Meer van Zürich. Ondertussen heeft hij in de Burghölzli-kliniek de associatie-test verbeterd en toegepast op zijn patiënten. Daarbij wordt de patiënt een prikkelwoord aangeboden en wordt de reactietijd gemeten. Op deze manier weet Jung empirisch het bestaan van een onbewuste aan te tonen. Daardoor is het onbewuste niet meer uitsluitend een wijsgerig speculatief begrip. Hetzelfde resultaat had Freud bereikt via de genezing van psychosomatische patiënten.

In 1907 heeft er een eerste ontmoeting plaats tussen Freud en Jung. Freud ziet in Jung al gauw zijn 'kroonprins', zijn opvolger in de snel groeiende psychoanalytische beweging. Toch volgt er al in 1913 een breuk. De oorzaak daarvan ligt in het feit dat Freud het driftenleven van de mens wil herleiden tot één oerdrijf: de seksualiteit. Hij zegt tegen Jung dat hij van de Sexualtheorie een dogma moet maken, een onwrikbaar bolwerk, waarop Jung verbaasd vraagt: "Een bolwerk waartegen?" Het antwoord luidt: "Tegen de zwarte modderstroom van het occultisme." Wat Freud onder occultisme verstaat is ongeveer alles wat filosofie, religie en de opkomende parapsychologie over de psyche te zeggen hebben. Ook voor Jung is de seksualiteit een wezenlijke drift in de mens, maar daarnaast bestaan er volgens hem andere wezenlijke driften die daartoe niet te herleiden zijn. Bovendien vindt hij dat het opstellen van een dogma allerminst getuigt van een objectieve, wetenschappelijke houding.

Na de breuk met Freud komt Jung in een crisis terecht. Hij onderneemt een zeer gevaarlijk experiment. Hij geeft zich over aan het onbewuste. Daarmee komt hij op de rand van een psychose. De emoties en fantasieën, die nu ongeremd op hem afstormen, probeert hij in beelden vorm te geven. Daardoor weet hij te voorkomen dat de fantasieën met hem op de loop gaan. Hij maakt aan de oever van het meer van Zürich bouwwerken van modder en kiezelsteentjes, gaat tekenen en schilderen en kalligrafeert in gotische letters een pseudo-gnostisch geschrift: de Septem sermones ad mortuos. Al

deze therapeutische activiteiten zijn later bekend geworden onder de naam actieve imaginatie. De gevaren van deze zelfanalyse zijn zó groot, dat Jung naderhand net nadruk zal stellen dat iedere analyticus een leeranalyse moet ondergaan. Langzaam komt Jung zijn desoriëntatie te boven en ziet hij zich steeds duidelijker voor de taak gesteld de historische wortels van de dieptepsychologie aan te tonen. De dieptepsychologie zou immers ongeloofwaardig zijn als het een gedachteconstructie, een 'uitvinding' zou zijn in plaats van een realiteit, die zo oud is als de mensheid.

Tijdens en na de Eerste Wereldoorlog bestudeert Jung een beweging uit het begin van onze jaartelling, de gnosis, omdat hij hierin een dieptepsychologie avant la lettre ziet. Gnosis betekent kennis in de zin van innerlijke, intuïtieve kennis. Gnostici streefden naar inzicht door middel van innerlijke ervaring. Voor christelijke gnostici is inzicht in de christelijke leer dan ook alleen mogelijk door middel van innerlijke ervaring. Jung loopt met zijn onderzoek vast omdat men op dat moment de gnostici alleen kent vanuit hun tegenstanders, de kerkvaders.

In de dertiger jaren gaat Jung de alchemie bestuderen en deze studie werpt grote vruchten af. De alchemie wordt algemeen beschouwd als een voorloper van de moderne scheikunde, maar het was meer dan dat. In feite projecteerden alchemisten psychische processen in de stof. Een bekende stelling luidt: "Wij zoeken niet het gewone goud, wij zoeken het goud in ons." Ook in de alchemie ziet Jung een dieptepsychologie avant la lettre. Hij is in staat de analogie tussen de begrippen van de alchemie en zijn psychologie vast te stellen. Enkele voorbeelden: materia prima = onbewuste, soror mystica = anima, opus magnum = individuatieproces, Steen der Wijzen = Zelf. Door deze studie ontstaat het inzicht dat de alchemie de historische schakel vormt tussen de gnosis en de moderne dieptepsychologie.

Ondertussen heeft Jung een veel ruimere opvatting van het onbewuste ontwikkeld. Allereerst maakt hij onderscheid tussen het persoonlijk en het collectief onbewuste. Het persoonlijk onbewuste bestaat uit alle vergeten en verdrongen gebeurtenissen uit iemands individuele leven. In feite was dit het onbewuste waarmee de dieptepsychologie tot dan toe had gewerkt. Jung vult dit aan met het begrip collectief onbewuste dat de gehele mensheid toebehoort. De dominante factoren van het collectief onbewuste zijn de archetypen. Aan dit laatste begrip ligt een uiterst belangrijke ontdekking van Jung ten grondslag. Hij ontdekte namelijk dat in de dromen en fantasieën van zijn patiënten dezelfde motieven opdoken als in de sprookjes en mythen van de wereldliteratuur. In alle sprookjes bijvoorbeeld, waar ter wereld ook, vinden we het motief van het kwaad: een heks, een draak, een

slang, een duivel, een boze tovenaer enzovoort. Jung toonde aan dat deze motieven niet door migratie, niet door taalbeïnvloeding of een andere uiterlijke omstandigheid zijn gevormd, maar voortvloeien uit overgeërfd, instinctief gedrag. Archetypen zijn de grondpatronen van dit instinctief gedrag. Jung liet het niet bij constatering in de psychiatrische kliniek. Om zijn ontdekking te staven ondernam hij uitvoerige wereldreizen. Zo stuitte hij bij de meest uiteenlopende cultuuruitingen op steeds dezelfde archetypische grondpatronen.

Na de Tweede Wereldoorlog gaat Jung onverminderd door met publiceren. Zijn opvattingen over het archetype en het collectief onbewuste, maken hem tot een ideaal persoon om contact te leggen met de meest verschillende disciplines. Zo werkt hij samen met de natuurkundige en Nobelprijswinnaar Wolfgang Pauli bij de studie over archetype en synchroniciteit. De theologische wereld brengt hij in beroering door het archetypische karakter van het dogma aan te tonen. Het dogma van de lichamelijke tenhemelopneming van Maria, dat in 1950 wordt afgekondigd, verdedigt hij tegen de scepsis van zowel de katholieke als protestantse wereld. Haarscherp laat hij zien hoezeer het rationalisme met zijn symbool-ongevoeligheid in de theologische wetenschap is doorgedrongen. Zelfs op de kunst is Jungs invloed bespeurbaar. Niet op de kunst zelf, want het scheppingsproces is een autonoom proces, maar wel op de kunstbeschuwing. Veel literatuurkritiek laat zich al in een vroeg stadium door de psychologie van Jung inspireren. Dit wordt gevolgd door de beschouwing van beeldende kunst. Veel minder is Jungs invloed bespeurbaar bij een zo abstracte kunst als muziek, maar ook daar ontbreekt deze niet helemaal.

De vroege studie van Jung over de gnosis, die zo onbevredigend is verlopen, wordt weer actueel. In 1945 worden bij het Egyptische plaatsje Nag Hammadi gnostische geschriften ontdekt, die met één klap de kennis over de gnosis verveelvoudigen. Voor het eerst heeft men geschriften van gnostici zelf in handen en niet alleen van hun tegenstanders. De opvatting van Jung dat de gnosis een vorm van dieptepsychologie is, krijgt een nieuwe, maar nu steviger bevestiging. Het duurt overigens nogal wat jaren voordat de Nag Hammadi-vondst bekend wordt. De ontdekker van de geschriften heeft totaal geen idee van hun betekenis. Een deel wordt opgestookt, een ander deel komt in handen van duistere antiekhandelaren en met weer andere delen gaan eierzuchtige geleerden aan de haal, in de hoop op een primeur. Het kost de grootste moeite om alles weer terug te kopen. De Nederlandse hoogleraar Quispel weet met hulp van Jung beslag te leggen op een naar België gesmokkeld deel. Dit wordt in

1953 aan Jung aangeboden. Het is mede aan Jung te danken dat tegenwoordig alles veilig is opgeslagen in het Koptisch Museum van Caïro.

Op 27 november 1955 overlijdt Emma Jung. In deze tijd is Jung bezig met het schrijven van *Mysterium Coniunctionis*. Ofschoon er daarna nog enige publicaties van hem verschijnen, kan men dit toch beschouwen als zijn zwanenzang. In zijn autobiografie zegt hij daar het volgende van. “Met het *Mysterium Coniunctionis* had mijn psychologie voorgoed een plaats in de werkelijkheid gekregen en was, als geheel, historisch ommuurd. Mijn taak was nu volbracht, mijn werk verricht, het had een basis. Maar op hetzelfde ogenblik dat het vaste grond had gevonden, bereikte ik de uiterste grens van het wetenschappelijk toegankelijke, het transcendente, dat zich aan elk wetenschappelijk oordeel onttrekt, het Archetype an sich.” Deze woorden doen denken aan de filosoof Kant, die met zijn begrip ‘Das Ding an sich’ ook aan de grens was gekomen van het wetenschappelijk kenbare. Jung heeft zijn individuatie-proces doorlopen en het Zelf, zijn Grond gevonden.

Op 6 juni 1961 overlijdt Jung in zijn huis te Küsnacht.